

HASAN KAFIJA PRUŠČAK

(PRUSAC, 1544.-1615.)

Mujo KOŠTIĆ i Muamera SMAJIĆ

Bosna i Hercegovina je još prije više stotina godina imala svoje književnike, filozofe, naučne radnike – priznate stručnjake u teologiji, pravu, historiji, retorici.

Najveći broj njih je živio i radio u velikim carskim i vezirskim sjedištima, a manji broj u bosanskim gradovima i kasabama. Iz sasvim razumljivih razloga, sva njihova djela su pisana na latinskom i orijentalnim jezicima – arapskom, turskom i perzijskom. Među njima se izdvaja nekoliko snažnih stvaralačkih ličnosti koje svojim ostvarenjima – književnim, naučnim i prosvjetnim – ulaze u red izuzetnih umjetnika i naučnika svog vremena. Jedan od njih je i Hasan Kafija Pruščak, najpoznatija ličnost u intelektualnom životu Bošnjaka krajem 16. i početkom 17. stoljeća.

Kad je u pitanju život i rad ovoga mudrog šejha, kadije, muallima, reformatora i ktitora, upućeni smo na podatke koje je Kafija iznio o sebi u autobiografiji pridodanoj djelu *Nizām el-‘ulamā’ ilā hatam el-anbiyā’* (Niz učenjaka do Posljednjeg Vjerovjesnika). Ovo Kafijino djelo je sa arapskog na bosanski jezik preveo i popratio neophodnim bilješkama hadži Mehmed efendija Handžić. Prijevod je štampan 1935. godine. Budući da se autobiografija završava sa 1008. (1600.) godinom, svi autori koji su proučavali život i djelo Hasana Kafije služili su se i podacima Atajaja, Hadži Kalfe i Evlije Čelebije.

Na Hasana Kafiju i značaj njegove pojave i njegovoga rada za bosanskohercegovačku kulturnu i duhovnu historiju u cjelini, prvi su

upozorili Ibrahim-beg i Safvet-beg Bašagić, Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, Imre Karacson, Lajoy Thalloczy, Franc Babinger, Tajib Okić i hadži Mehmed efendija Handžić. Cjelovitu biobibliografiju Hasana Kafije Pruščaka napisao je dr. Hazim Šabanović, koji se koristio defterima za Bosanski i Kliški sandžak od sredine 16. i prvih decenija 17. stoljeća.

U novije vrijeme je nekoliko autora, a posebno dr. Amir Ljubović i dr. Fehim Nametak, objavilo više naučnih radova i najpotpuniju monografiju o životu i djelu Hasana Kafije Pruščaka.

Svoj životopis Hasan Kafija izlaže navodeći potpuno ime: Hasan Kafi, sin Turhanov, unuk Davudov, praunuk Jakubov az-Zibī el-Akhisari el-Bosnāvī, a zatim kaže: “Čuo sam od svoje rahmetli majke da sam rođen u petak iza ikindije, u mjesecu ramazanu 951. godine, za vladavine pravednoga sultana Sulejman-hana.”¹⁾

Dakle, Hasan Kafija je rođen između 16. novembra i 15. decembra 1544. godine u selu Zib kraj Prusca (Biograda) u Bosni.²⁾ Poznato je da je Prusac tada bio turska utvrda sa stalnom vojnom posadom. Imao je svoje “podgrađe, svoju varoš, iz koje se razvila kasaba grada Prusca, koja je sredinom 16. stoljeća imala tri mahale sa tri džamije i malu čaršiju, u kojoj su se razvijali izvjesni obrti i zanati, a naročito tabački. U spomenutim mahalama se 1574. godine nalazilo 336 muslimanskih kuća, 1.500-2.000 stanovnika, koji su bili oslobođeni svih državnih poreza i radnih obaveza.”³⁾

Prusac je tada pripadao kadiluku Neretva i Kliškom sandžaku. Hasan Kafija je završio mekteb u Pruscu, a zatim medresu. U to vrijeme su u Bosni postojale samo tri medrese, sve tri u Sarajevu: Firuz-begova, Husrev-begova i Kemal-begova. Kafija ne navodi koju je od njih pohađao i završio. Na studije u Istanbul odlazi u jesen ili zimu 1566. godine, sa navršene 22 godine. O svome desetogodišnjem školovanju u Istanbulu, o učenjacima i teoretičarima kod kojih je slušao predavanja, piše biranim riječima. Prvo je učio kod hadži efendije Kara Jilana, asistenta čuvenoga Kemal-paše Zadea i muderrisa medrese u Čataldži kraj Istanbula, koji se posebno isticao kao vrsni poznavalac islamskoga prava. Drugi Kafijin učitelj, kojeg on naziva velikim učenjakom, bio je Mula Ahmed Ensari, poznat i pod nadimkom Adžem. Kod njega je Kafija slušao tefsir i usu-l-i fikh.

Hasan Kafija se 1575. godine vratio u rodni Prusac, gdje je organizirao predavanja svojim učenjcima. Tada je započeo sa pisanjem. Prvo djelo je filološka rasprava o značenju i upotrebi riječi *čelebi* pod naslovom *Risāla fī tahkik lafz "čalabi"*, a zatim kraće djelo o logici, koje je naslovio *Muhtasar el-Kāfi min el-mantik*. Istovremeno, Kafija je bio naib (zamjenik) sarajevskoga kadije i muftije Bali efendije. Za njega Kafija kaže da je bio odličan profesor i "učenjak u rješavanju teških mjesta u ajetima i hadisima"⁴⁾, pa ga uvrštava u red svojih najboljih učitelja. Kafija je pomogao Bali efendiji u poduzimanju strogih mjera progona pripadnika derviškoga reda hamzevija iz Posavine.

Godine 991. (1583.), Hasan Kafija je imenovan za kadiju kadiluka Prusac. Te godine je napisao dio komentara svoga djela *El-Kāfi, Šerh Muhtasar el-Kāfi min el-mantik*, a zatim djelo iz oblasti pravne prakse, podgrupa bogoslužnje, *Hadikatu salāt fī šerh Muhtesaru salāt* (Vrt molitve u komentaru "Kompendija molitve"). Završeno je posljednjega dana saffera 998. (7. januar 1590.). U isto vrijeme, uz kadijsku dužnost i pisanje djela, okupljao je učenike i držao im predavanja.

Poslije završetka mandata kadije u Pruscu, koji je trajao 22 mjeseca, Kafija je jedno vrijeme boravio u Istanbulu, a zatim je postavljen za kadiju u Srijemskom vilajetu, 1590. godine. Tu

je, u Iloku ili u Srijemskoj Mitrovici, uz kadijsku službu, držao predavanja učenjcima i nastavio sa pisanjem svojih djela. U Srijemu je započeo pisati djelo *Samt el-vusūl ilā 'ilmi el-usūl* (Metoda uvođenja u jurisprudenciju). Završio ga je 1591. godine, kad je putovao na hadž u Mekku. U Medini je Kafija slušao predavanja Mir Gazanfera, čuvenog učitelja indijskoga sultana Dželaludina Ekbera, a susreo se i vodio rasprave i sa drugim učenjcima koji su doputovali na hadž iz više islamskih centara. Pokazao im je svoje posljednje djelo, a u Istanbulu, prilikom povratka sa hadža, s tim djelom su upoznali neki istaknuti osmanski naučnici. Oni su njegovo djelo primili sa odobravanjem i predložili mu da ga prokomentira, što je Kafija i učinio 1596. godine.

U ovome periodu je Hasan Kafija ponovo obavljao dužnost kadije u Prusačkom kadiluku, uporedo okupljajući učenike, kojima je držao predavanja iz vjerskih i svjetovnih znanosti. Te 1596. godine je Kafija dovršio svoje najpoznatije djelo *Usūlul hikem fī nizām el-ālam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta). Sa ovim djelom je upoznao velikog vezira Bošnjaka Ibrahim-pašu za vrijeme osmanske opsade Egra. Ibrahim-paša i drugi državni dostojanstvenici su mu predložili da djelo prevede na turski jezik i da ga prokomentira. To je Kafija i učinio do proljeća 1597. godine, kad je doputovao u Istanbul. Ibrahim-paša je ovo i neka druga Kafijina djela poslao u carski dvor i s njima upoznao sultana Mehmeda III.

Ovo Kafijino djelo, kojim savjetuje vezire i sultana kako prevladati i otkloniti teškoće u koje je zapala moćna Osmanska imperija, dobro je primljeno i ocijenjeno kao nova riznica mudrosti. U znak priznanja, sultan je hattī šerifom (vlastoručnim pismom) darovao Prusački kadiluk Hasanu Kafiji kao doživotnu mirovinu.

Tako je Kafija, zakoračivši u šestu deceniju života, u naponu stvaralačke snage, riješivši svoje egzistencijalno pitanje, u potpunosti mogao istraživati i prikupljati građu za svoja djela, obavljati sudijsku službu, podizati zadužbine u svome zavičaju i školovati veliki broj Pručaka, čitav niz svojih sljedbenika i značajnih stvaralaca.

Početak 17. stoljeća, u augustu i septembru 1605. godine, Hasan Kafija, pod komandom velikog vezira Lala Mehmed paše Sokolovića, sudjeluje u pohodu turske vojske protiv Ugarske. I, tu je, na ratištu, kao jedna od najuglednijih ličnosti u štabu velikoga vezira, Kafija završio svoje djelo *Nūrul jekīn fī usūli dīn* i posvetio ga Lala Mehmed-paši Sokoloviću. Istovremeno, Kafija je dopunio i prepisao svoje djelo *Revdātul džennāt fī usūlil i'tikādāt min 'ilm il kelām* (Rajske bašče o načelima vjerovanja iz nauke o kelamu), a koncept komentara ovome djelu, *Ezher er-ravdāt fī šerh Revdātul džennet* (Cvijeće bašči – komentar Dženetskih bašči), dopunio je i prepisao u Pruscu u februaru 1607. godine.

Hasan Kafija Pruščak je vjerno služio svojoj zajednici sve dok, 16. ramazana 1024. (9. oktobra 1615.) godine, nije preselio na ahiret. Iza sebe nije ostavio potomstvo, a sav svoj imetak je utrošio u dobrotvorne svrhe. U Pruscu, u mahali Nevabad (Novo mjesto) sagradio je džamiju, mekteb, han, banju, česmu i medresu (u kojoj je, na prvome spratu, bila njegova sudnica, a u prizemlju medresa i tekija). Osim toga, Kafija je dao da se popravi Ajvaz Dedin vodovod, sagradio turbe nad njegovim mezarom i popravio džamiju sultana Bajazida II. na prusačkome Gradu. Iznad vrata ove džamije Kafija je uradio tarih na kamenoj ploči. Iz tariha se vidi da je džamiju sagradio Skender-paša 1488., a popravke je izvršio Kafi efendija 1601. godine. Ovu džamiju Pruščaci su zvali Carevica. Kameni tarih je sačuvan i nalazi se u Kafijinom turbetu. Kafija je, 1606. godine, izradio levhu na dasci, a čuva se u njegovoj džamiji.

Veći dio života je proveo u rodnome gradu Pruscu. Pretvorio ga je u svojevrzni obrazovni i kulturni centar na periferiji velikog i moćnog Osmanskog carstva.

Njegovi učenici su nastavili rad svoga učitelja, a neki su postali čuveni muallimi, kadije, muftije, historičari i pjesnici. Pruščaci su 1936. godine, uz finansijsku pomoć Banske uprave Vrbanske banovine, popravili medrese, sudnice i turbeta. Sljedeće, 1937. godine, osnovali su društvo sa imenom Hasan Kafija, a ubrzo zatim sagradili Dom kulture, koji su, također, nazvali njegovim imenom. Nakon 1990. godine, više

javnih ustanova i ulica u gradovima Bosne i Hercegovine nosi ime Hasana Kafije.

Mada se smatra da Pruščakova bibliografija još uvijek nije konačna, dosad se pouzdano zna da je napisao sedamnaest djela.

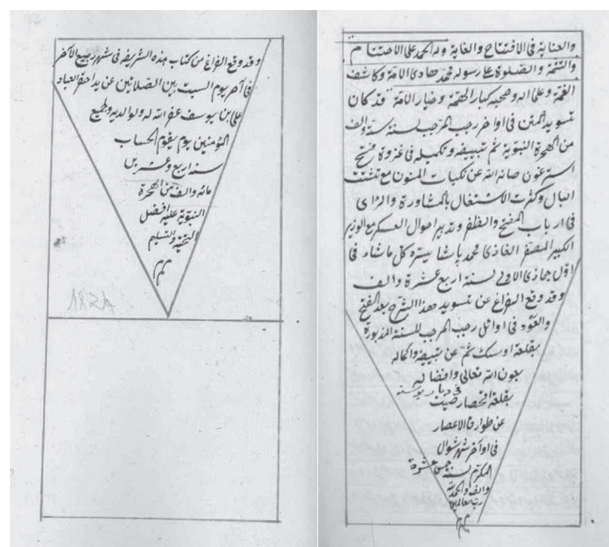
Povremeno su se javljale polemike i nesuglasice o pojedinim naslovima, koje neki pripisuju Kafiji, te i o pojedinim utvrđenim djela – o godini kad su napisana, na koja djela se odnose komentari, itd. Navest ćemo još neka Kfajijina djela koja nismo spomenuli.

Risāla fī hāšija Kitābu da'vā li Sadr eš-Šari'a (Rasprava o komentaru "Knjige o parničkom postupku" od Sadra aš-Šarija), je djelo koje je autor završio 994. (1585./6.), kada mu je i prestala služba na mjestu kadije u Pruscu.⁵⁾

Sajful-kudāt fī et-tā'zir (Mač kadije o kažnjavanju), djelo završeno 1001. (1592./3.). To je kraće djelo u kome su protumačena neka mjesta iz poglavlja Et-Ta'zir u djelu *Sadr eš-Šari'a*.

Djelo *Šarh Samt el-vusūl ilā 'ilm el-usūl* (Komentar "Metoda uvođenja u Jurisprudenciju"), završeno je 1596. godine, kao komentar na djelo *Samt el-vusūl*.

Temhīs et-Talhīs fī 'ilm el-balāga (ispitivanje "Istraživanje iz stilistike"), djelo o arapskoj poetici, stilistici i retorici. To je, ustvari, prerađena i skraćena redakcija djela *Talhīs El-Hatiba el-Kazvīnija*. Djelo je završeno 23. redžepa 1010. (17. januar 1602.).

Ezher er-ravdāt fī šerh Revdātul džennet (Cvijeće bašči – Komentar Dženetskih bašči). Sarajevo, Nacionalna i univerzitet-ska biblioteka, RS 182-1 (fol. 3-87), prepisao 'Ali bin-Jūsuf, 1124. (1712.)

Šerh Tamhīs et-Talhīs fi ‘ilm el-belāġa (Komentar na djelo “Ispitivanje istraživanja iz stilistike”), komentar je predhodnoga djelo, a napisano je napisano oko 1010. (1602.).

Poznata su dva djela koja dosad nisu nađena. To su *Risāla fi ba’d masā’il el-fikh* (Rasprava o nekim pravnim pitanjima); prvi put ga navodi Handžić, a neki smatraju da se možda radi o kodeksu u koji su uključena još neka djela. Zatim, djelo iz oblasti islamskoga prava *Šerh Muhtesar el-Kudūrī* (Komentar Kudurijevoga kompendija), za koje se samo raspolaže podacima da je napisano u četiri toma.⁶⁾

Hadži Mehmed efendija Handžić je tvrdio da je Kafija opisao i Bitku kod Egre, u kojoj je lično sudjelovao (Egri melhamesi tarihčesi), te da je Kafija, iako nije bio pjesnik, ipak povremeno pisao stihove na sva tri orijentalna jezika.

Prijepisi Kafijinih djela su brojni i razasuti širom Bosne i Hercegovine i izvan nje, na istoku i zapadu. Nijedan bošnjački stariji autor nije bio toliko popularan kao Hasan Kafija.

Djelo Hasana Kafije, kako ističe Sulejman Grozdanić, “iako nastalo u okvirima islamske kulture, nije ograničeno islamskom tradicijom, a još manje tradicionalizmom, nego se zasniva na cjelokupnom misaonom nasljeđu ne samo islamskog i neislamskog Orijenta, nego i starih Grka i Egipćana, nalazeći svoje motive u općoj društvenoj krizi, koju je Pruščak uočio i pokušao joj propisati lijek, te crpeći moralnu i misaonu snagu i kritičku odvažnost u svojoj izuzetnoj ličnosti i u sredini koja ga je takvoga dala.”⁷⁾

Bilješke:

1. Amir Ljubović; Fehim Nametak, *Hasan Kafija Pruščak*, Sarajevo, 1999., str. 227.
2. Hazim Šabanović kaže da je petak 951. bio 6., 13., 20. i 27. ramazana (21. i 28. novembra, 5. i 12. decembra 1544.)
3. Hazim Šabanović, Hasan Kafi Pruščak, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV.-XV., 1964.-1965., Sarajevo, 1969., str. 11.
4. Amir Ljubović, Fehim Nametak, navedeno djelo, str. 228.
5. Hazim Šabanović, navedeno djelo, str. 22.
6. Amir Ljubović, Fehim Nametak, navedeno djelo, str. 248., 254.
7. Sulejman Grozdanić, *Predgovor*, u: A. Ljubović, F. Nametak, Hasan Kafi Pruščak, str. 15.-16.

Literatura:

1. Ljubović, Amir; Nametak, Fehim. *Hasan Kafija Pruščak*. – Sarajevo : Sarajevo – Publishing, 1999.
2. Šabanović, Hazim. Hasan Kafi Pruščak. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 14-15(1964.-65.), Sarajevo, 1969.
3. Pruščak, Hasan Kafi. *Niz učenjaka do Posljednjeg Vjerovjesnika / preveo Mehmed Handžić* – Sarajevo, 1935.
4. Filipović, Muhamed. *Intelektualni i moralni profil jedne kritike. Teška sudbina Hasana Pruščaka. // Dijalog // br. 3(1977.)*, str. 87.-101.

Summary

Hasan Kafija Pruscak
Prusac, 1544 – 1615

Mujo Koštic and Muamera Smajic

Hasan Kafija Pruscak (1544 – 1615) was born in Prusac (Biograd), near Donji Vakuf. After attending school in Prusac, Sarajevo and Istanbul, he worked as *naib* (deputy) of Bali-bay who was the first *mullah* in Bosnia who helped the prosecution of the *Hamzevi sufi* order members in Posavina.

He was the first *kadi* (judge) in the Prusac *kadiluk* (judicial district). Apart from serving as *kadi*, he also wrote his works and lectured the students. He fought in the battles of Egra (1596) and Ostrogon (1605) as a member of the Grand Vizier Lala Mehmed Pasha Sokolovic headquarters.

He wrote in Arabic and Turkish. We know about seventeen of his works in philology, law, logics, stylistics and politics. His most famous work is *Usul al-hikam fi nizam al alam* (The fundamentals of the wisdom on the ordering of the world). He wrote it in Arabic and translated it into Turkish so that sultan Mehmed III could use it. This moral and political discourse regarding society and state organization was translated into French, German and Hungarian. Hajji Mehmed efendi Handzic translated it into Bosnian in 1935.

Hasan Kafija spent most of his life in his birth city of Prusac. He transformed it into the learning and cultural center. In it, he built a mosque, *mekteb* (primary school), *han* (the inn), hamam (bath), fountain and a madrasah (secondary school), which also housed his courtroom. He also rebuilt the Ajvaz Dede water-pipeline and the mosque of the sultan Bayazit II, up on the Prusac old city.

Kafija's students continued their teacher's work, and some of them went on to become the famous poets, *kadi*, historians and *mufti*.

موجز

حسن كافي بروشتشاك
(بروساتس ١٥٤٤-١٦١٥ م)

مويو كوشيتيتش و معمرة سمايتش

ولد حسن كافي بروشتشاك في بلدة بروساتس (بيوغراد) القرية من مدينة دونيبي وقف. درس في بروساتس وسراييفو واستنبول، ثم عمل نائبا للوالي بيك، الملا الأول في البوسنة وأعانه على طرد أتباع طريقة الحمزويين الصوفية من وادي نهر سافا (بوسافينا). كان أول قاض يعين في قضاء بروساتس، وكان إلى جانب عمله في القضاء يشتغل في الكتابة والتأليف والتدريس. شارك في عدة معارك مثل معركة أيفرا (١٥٩٦ م) ومعركة أوستروغون (١٦٠٥ م) حيث كان عضوا في مجلس قيادة الوزير لالا محمد باشا سوكولوفيتش. كان يؤلف باللغتين العربية والتركية، وله من الأعمال المعروفة سبعة عشر كتابا في اللغة والحقوق والمنطق والبلاغة والسياسة، وأشهر كتبه "أصول الحكيم في نظام العالم" ألفه باللغة العربية ثم ترجمه إلى التركية لكي يستفيد منه السلطان محمد الثالث، وقد ترجمت هذه الدراسة الأخلاقية السياسية حول تنظيم المجتمع والدولة إلى اللغات الفرنسية والألمانية والمجرية، كما ترجمها الشيخ الحاج محمد الخانجي البوسنوي إلى اللغة البوسنية سنة ١٩٣٥ م. عاش حسن كافي معظم حياته في بروساتس مسقط رأسه، وعمل على تحويلها إلى مركز علمي وثقافي، وبنى فيها مسجدا وكتّابا وخانا وحماما وسبيلا ومدرسة، وكانت المدرسة في عهده مقرا للقضاء. وقام أيضا بإصلاح أنابيب المياه التي أنشأها أيواظ دادا، كما قام بإصلاح مسجد السلطان بيازيد الثاني في بلدة بروساتس. ولقد سار تلامذته على الطريق الذي رسمه لهم أستاذهم، فكان منهم الشعراء والقضاة والمفتون.